

Oponentní posudek na disertaci Th.Lic.Mgr.Ondřeje Havelky

„Teologicko-etická reflexe firemního in house lobbingu v českém stavitelství“

Disertace je předkládána na KTF a oborově přináší do aplikované teologické příp. filosofické etiky. Předmětem aplikace je však podnikání, firemní ekonomie a management, je tedy i hájemstvím teoretického ekonoma. Jak už v je v časech fragmentarizace veškerého poznání příznačné, jde o předmět aplikace natolik specifický, že se vymyká možnostem detailního posouzení i pro ekonomického teoretika, kterého etický rozměr jeho disciplíny zajímá celoživotně. Práce je však současně reflexí - svou šíří i hloubkou- natolik přitažlivá a inspirující, že si přímo říká o zamyšlení, které svým dosahem a důsledky naopak není vůbec parciální záležitostí. Ukazuje se tady, že hluboce reflektovaný fragment je příležitostí k zamyšlení nad stavem ekonomického systému a ekonomie jako vědy.

Disertace Ondřeje Havelky je výjimečná ve více směrech. Už tím, že navazuje na práci diplomovou, která je ještě fragmentárnější až kuriózní svým předmětem (firemní pohostinnost). Ale to je jen důkazem systematickosti postupu v práci, kterou již v této fázi třeba hodnotit jako vědeckou. Autor vykazuje nespornou sečtělou nejen v oborech, které jsou i teoretickému ekonomovi přece jen vzdálené, ale v samotném předmětu aplikace; jen použití češtiny jako pracovního jazyka je na překážku publikace disertace na mezinárodní scéně. Téma lobbismu v podání Ondřeje Havelky by bylo nesporně „konkurenceschopné“ i v mezinárodní vědecké obci.

Jinou zvláštností je přídomek aplikace na „české stavitelství“ (v detailu dokonce na dopravní stavitelství). To se ve větší části textu jeví jako nadbytečné: s výjimkou partií, kde jde opravdu už o konkretizaci aplikace (jakým je návrh etického kodexu). Vysvětlení je v tom, že jde o sektor ekonomiky, kde je téma lobbismu navýsost aktuální. Navíc, autor v tomto oboru sám pracuje, takže je důvěrně seznámen s realitou praxe. To je samozřejmě velkou předností i pro samotné teoretizování, jež závěrečné aplikaci předchází.

A tady jsme u další přednosti disertace: autor přesvědčivě ukazuje, že teorie nemusí být vůbec „šedivá“; ale přece jen mu jde především o „zelený strom života“. To působí jako pramínek živé vody mezi tolika jinými pracemi, jež mohou vyvolávat dojem, že jsou dokonce programovým únikem od reality. Práce Ondřeje Havelky tedy „míří do černého“, a tím je vážný problém české ekonomiky- „klientelismus“. Ekonomická teorie se přinejmenším od Herberta Simona věnuje problému chování státu a jeho údu, jakož i soukromé sféry, která usiluje o „dobývání renty“ na státu (rent seeking behavior) příp. až upadnutí státu do tenat soukromých zájmů (state capture), ale podrobná analýza chování všech „rolí, osob a jejich obsazení“ jak ji prezentuje tato disertace, je vzácností, a nejen u nás.

Vážnost problému je v tom, že ve vyspělých zemích kolem poloviny HDP prochází veřejnými rozpočty, a tento podíl neklesá, spíše roste, a to i za cenu zadlužování státu. Hlavní proud ekonomie stále staví na dominantním paradigmatu konkurenčního modelu; ten však je na interface mezi státem a trhem mimo realitu. Proto je téma lobbismu, konfliktu zájmů ve

„společnosti zájmových skupin“ a všudypřítomných rizik korupčního chování aktérů tak závažné, a snaha o jeho vědeckou analýzu tak cenná.

Po krátkém exkursu do dávných dějin směny a hospodářských styků- ukazujícím, že lobbying je starý jako trh sám- jde autor k jádru analýzy: typologie „aktérů“ lobbingu a systémová klasifikace struktur, v nichž lobbying probíhá, je už přínosem pro naši dobu a zemi. Překvapujícím postřehem je situace přesaturovaná zakázkami, jež vyvolává potřebu „sestupného vertikálního lobbingu“. To vyvolává asociace na Jánose Kornaie a jeho analýzu „ekonomiky nedostatku“ (shortage economy) způsobenou „měkkými rozpočtovými omezeními“ minulého státního socialismu. „Ekonomika populismu“ tak vede k zesilující se smyčce oslabování role státu v ekonomice- zadlužování je tím rychlejší, čím je převis poptávky po „veřejných pracech“ vyšší než nabídka firem (dopravního) stavitelství. Pokušení nezákonných kartelů roste, a s ním i ceny nabídky stavebních prací. Etické posouzení motivací, cílů a prostředků je širší veřejnosti těžko přístupné, ač na její podpoře kriticky závisí úspěch lobbingu.

Autor vyznává princip svobodného podnikání, v němž pravidla nejsou k tomu, aby svobodu omezovala, ale aby ji umožňovala. „Teorie pravidel“ jež se ustavila jako samostatná škola v ekonomii především díky přínosu Jamese Buchanana (který jako jeden z mála teoretických ekonomů pracoval s fenoménem morálky) poukazuje, na rizika „kluzkého svahu“ kam se byznys a politika mohou dostat. „Nová politická ekonomie“ je už i ekonomik „politických trhů“, a tak, jako ty dřívější „klasické trhy“ jsou trvale ohrožovány „tíhnutím k monopolu“, tíhnou „politické trhy“ k autokracii. Pak je ovšem soutěž na obou trzích nedokonalá a neefektivní.

Klíčový přínos disertace vidím v části „teologie personality“ (str.107 a násl.), v němž se nasvěcuje člověk jako „homo oeconomicus“. Ekonomie hlavního proudu je vědou individualistickou, utilitairistickou a konskevencionalistickou. Jako taková má své kořeny v „substanciálním modelu“ personalismu. Člověk jako dokonale racionální, a racionálně kalkulující bytost má tak svůj původ již na přelomu antiky a středověku. Profesor Tomáš Špidlík (Vnitřně zakoušet) poukazuje na to, že v západní- latinské větvi křesťanství převážilo právě toto definování člověka „jako individuální podstaty racionální povahy“ v němž rozum a svoboda převažují nad původní a podstatnou přirozeností jako darem Božím. Od Boëthia přes Tomáše Akvinského, Osvícenství se toto pojetí stalo formujícím pro moderní vědu, a pro ekonomii především. Relacionální modely člověka ekonomického se objevují teprve nedávno ve škole „ekonomie společenství“ a „občanské (civil) ekonomiky“, duchovně spojené s hnutím Focolare a jeho protagonisty v ekonomické teorii (Zamagni, Bruni). Stefano Zamagni v příspěvku ještě napsaném pro PASS (The Common Good as Principle for Business) vidí problém v tom, že teologická etika se vztahuje k člověku jako jednotlivci; pro dnešní byznys je však převažující formou podnikání korporace, firma, a.s., a ta je v ekonomickém kalkulu jen právní fikcí bez morální odpovědnosti. Firma jako „zboží“- komodita- potřebuje být znovuobjevena jako „společenství“. Tímto směrem jdou i úvahy papeže Františka spojené

s ideou „Francesco economy“, které v naznačené typologii disertace spadají do posledního modelu personality odkazující k Martinu Buberovi (není žádné samostané „já“, Otčenáš nezná první osobu jednotného čísla).

Tyto vysoce abstraktní úvahy jsou však prakticky relevantní i pro teologickou reflexi lobbismu a nabrhování jeho regulace a tvorby etických kodexů. V nich se dostávají do konfliktu dvě etiky: užitku a ctností. Ekonomie si zakládá na své hodnotové neutralitě (value free) – díky ní ponechává prostor pro svobodné rozhodnutí se „pro ctnost“ a „proti užitku“. Tento prostor jistě stále existuje, ale je však zpochybněn novými školami mimo hlavní proud /behaviorismus, psychologie v ekonomii, ekonomie a štěstí). Experimenty na několika amerických univerzitách dokládají, že studenti ekonomie jsou v průměru sobečtější než studenti jiných oborů, a co hůře, po dokončení studia jsou sobečtější než před jeho započítím. Ekonomie tedy je „value free“ jen v rovině normativní; ve skutečnosti je už svým paradigmatem ideologií a indoktrinací. Ve světle těchto empirických výzkumů pak lépe rozumíme Ježíšovu podobnoství o rozmnožování hřiven a současnému varování před bohatstvím. Hřivny má podnikatel i každý z nás rozmnožovat pro Hospodina, a současně si být vědom rizika moudrosti přísloví „kdo s čím zachází“, tím také schází“. Raniero Cantalamessa tak oceňuje i Karla Marxe právě pro jeho pronikavou analýzu toho, co peníze dokážou udělat s člověkem. (Jeho vize z Ekonomicko-filosofických rukopisů- společnosti v níž už není nic co by nešlo koupit a prodat – je realitou naší doby). Právě z těchto důvodů si dovoluji vyslovit jistou skepsi k optimismu, s nímž autor v závěru práce doporučuje využít zkušeností s regulací lobbismu v zemi, kde má nejdelší tradici; současně s ní působí však i sociální dynamika, v níž se „substanciální model“ personality stává sebenaplňující se hypotézou, a „homo sapiens sapiens“ tvorem příliš ovládaným racionalitou pekuniárního kalkulu.

Každá věda stráží své paradigma a rozvíjí ho postupně co nejúplněji; teprve když narazí na své meze, objevuje se ochota k reformě paradigmatu. Dnešní ekonomie se již delší dobu brání této reformě. „Self interest“ – mít rád sám sebe – je přirozený; na nelásku k sobě samému mají psychiatři diagnózu. Mít rád jen sám sebe však nestačí; je podmínkou nutnou, nikoliv postačující v jazyce matematiky. Ekonomii budoucnosti bude „ekonomie bližního jako sebe sama“. Teprve v reformovaném paradigmatu bude mít své konzistentní řešení i výchovný efekt v konfliktu obou etik, i vztahu mezi soukromým a společenským zájmem. Teprve v tomto směru bude mít férový lobbying své teologicko-etické ukotvení.

Výjimečnost disertace je tedy i v perspektivě a metodologii tohoto výzkumu: teologická etika a byznys jsou si – zase nejen u nás, ale jistě u nás- hodně vzdálené. Už jen snaha o přemostění dvou tak sobě vzdálených světů je pionýrským činem. Jde o to, aby nezůstal osamělým „výstřelem do tmy“, ale aby se stal počátečním krokem v budování nové kultury byznysu i politiky. Autor se věnuje i posouzení dvou dosud neúspěšných legislativních pokusů o regulaci lobbismu u nás, a přínos disertace by mohl spočívat ve zkvalitnění potřebného třetího návrhu i v posílení podpory pro jeho konečné protlačení v moci zákonodárné.

Zkušenost z jiných zemí i z jiných sfér regulace trhu je ta, že „pravidla“ státem stanovovaná a vynucovaná nestačí, potřebná je i sebe-regulace „zdola“. Firemní kodex, ve který vyúsťuje disertace, je opět potřebným prvním krokem; po něm by ale měla následovat snaha o ustavení asociace (sdružení, komory) lobbistů, se závazným členstvím a přijatým společným kodexem. Je známo, že aktéři z téhož byznysu jsou o situaci na „svém trhu“ většinou lépe informováni než sebepoctivější vládní úředníci. Ale i tento druhý krok ještě sám o sobě není zárukou „metanoie“; zásadní je okamžik, v němž dojde ke kýženému „přepnutí společenských spínačů“ ze situace „solidarity ve špatnosti“ k cestě solidarity ve férovém jednání a společném tlaku na jeho dodržování.

Disertce Ondřeje Havelky splňuje všechny nároky na práci tohoto druhu, a vřele ji doporučuji k obhajobě.

V Kostelci nad Černými lesy, 18.května 2023

Prof.Ing.Lubomír Mlčoch, CSc.